

PETER LAMARQUE

"PÅ LIKSOM", ASPEKTBUDETHET OG ONTOLOGI

I denne artikkelen vil jeg presentere, forklare, og gi et kort forsvar for en rekke relaterte påstander om fiksjoners logikk som alle har direkte konsekvenser for litterære fiksjoner.

(1) Fiksjonalt språk finnes ikke.

Fiksjonalitet, i det minste i den betydning som er relevant for litterær fiksjon, er ikke en egenskap ved setninger, påstander, eller navn. Det finnes ikke syntaktiske og semantiske betingelser som er nødvendige eller tilstrekkelige for å bestemme om en setning eller et navn hører hjemme i et fiksjonalt verk. På den ene siden, så er forfattere av litterære fiksjoner i stand til å etterlikne de fleste andre former for diskurs, som biografi, historie, vitenskapelig avhandling, brev osv. På den annen side så er fiksjonalitet per se nøytral når det gjelder sannhetsverdi og referanse. Setninger som forekommer i fiksjonale verk kan være sanne, falske eller uten sannhetsverdi, og navn som forekommer kan, men trenger ikke, referere. Det er mulig, i det ekstreme tilfelle, at alle setninger i et fiksjonalt verk er bokstavelig sanne. Hvis dette er rent tilfeldig og ikke er tilsiktet, så er

det ingen grunn til ikke å kalle verket 'fiksjonalt'. En konsekvens av denne første påstanden er at litterære fiksjoner ikke kan identifiseres utelukkende ved hjelp av referensielle eller korrespondanse relasjoner mellom verket og verden.

(2) Fiksjonalitet, i den betydning som er relevant for litterær fiksjon, er en egenskap ved anvendelsen av ytringer.

Bare kontekstuelle trekk ved anvendelsen av en setning kan bestemme om den brukes fiksjonalt. Fiksjonale ytringer er, eller utgjør en del av, den handlingen som består i å berette en (fiksjonal) historie. Disse handlingene innebærer kompliserte hensikter og forutsetter en praksis som defineres av regler. Vi kunne tenke oss et samfunn som hadde et språk som var helt likt vårt i vokabular, syntaks og semantikk, men som manglet praksisen å fortelle fiksjonale historier. Vi kunne til og med anta at dette samfunnet hadde fortellinger som rent tekstuelt var identiske med fortellinger i vårt samfunn. Uten konvensjonene for fortelling av fiksjonale historier, med de tilhørende hensikter og reaksjoner, kunne vi ikke klassifisere disse fortellingene som fiksjonale i den relevante betydning. Før vi ser på anvendelses-betingelsene for fiksjonale ytringer, trenger vi å skille mellom forskjellige typer for fortelling.

(3) Ikke alle typer fortelling er fiksjonale.

Narrasjon, eller fortelling, er felles for mange forskjellige diskursive formål, blant dem historie, vitenskap og filosofi. Dersom man ikke skiller mellom fortelling og fiksjon, er det lett å bli ledet til å se fiksjonalitet som nærværende i alle intellektuelle prosesser. Det å fortelle historier er vidt utbredt, men ikke all fortelling er fiksjonal i den betydning som er relevant for litterær fiksjon. Det har vært sagt meget om at man kan finne oppdiktede konstruksjoner, postulerte størrelser osv. i vitenskap og filosofi. Men det er galt å anta at dette visker ut skillet mellom sannhet og fiksjon, vitenskap og litteratur, det virkelige og det imaginære. Dette betyr at vi trenger bedre distinksjoner mellom forskjellige typer av fortelling, referanse-handlinger og formål for språkbruk.

(4) Litterær fiksjon må defineres som "på liksom" fortelling.

"På liksom" fortelling, som jeg vil kalle det, er simpelthen en blant flere typer fortelling eller narrativ. Den defineres gjennom de anvendelsesbetingelser som gjelder for fiktive ytringer. Hva disse er, vil bli forklart i neste avsnitt. "På liksom" fortelling er bygget opp av fiktive ytringer. Dette er tilstrekkelig til å skille dem fra fortellinger i vitenskap, historie eller filosofi. Hver av disse andre typene av fortelling kan også defineres gjennom anvendelsesbetingelser, med referanse til regelstyrte praksiser (snarere enn ved referanse til emne, semantikk, referanse o.s.v.) Det faktum at distinksjonene trekkes på grunnlag av anvendelse og styrende konvensjoner, i stedet for at man definerer dem ved hjelp av metafysiske begrep, svekker ikke på noen måte distinksjonene selv og tillater ikke at man blander sammen forskjellige typer diskurs.

Selv om vi kan definere litterære fiksjoner ved hjelp av "på liksom" fortelling, så er det viktig å skille mellom begrepene litteratur og fiksjon (i "på liksom" betydningen). Ikke alle "på liksom" fortellinger er litterære. Litteraritet er en verdiegen-skap; fiksjonalitet er simpelthen en ytringsmåte.

(5) "På liksom" fortelling, som konstitueres av fiktive ytringer, innebærer et sammensatt sett av holdninger som jeg vil kalle "den fiktive innstilling". Fiktive ytringer defineres som ytring med fiktiv innstilling. Den fiktive innstilling har to hovedegenskaper. Den innebærer en opphevelse av visse konvensjonelle restriksjoner på ytringer, og den legger opp til og forlanger en bestemt respons.

Ophevelsen av disse restriksjonene blokkerer slutninger fra en fiktiv ytring tilbake til fortelleren, også slutninger om fortellerens meninger. Dette er grunnlaget i litteraturteorien for å postulere en implisitt forfatter eller forteller som er forskjellig fra den virkelige fortelleren eller forfatteren.

Den bestemte respons som en fiktiv innstilling til en ytring forlanger, er at leseren eller publikum skal "på liksom" tro på, snarere enn tro på, de påstander som fremsettes med den fiktive innstilling. "På liksom" å tro på en påstand er på en måte å spille et spill med den. En del av dette spillet er å late som om

de vanlige betingelsene for en ytringshandling er oppfylt, blant disse også betingelsen for at ytringen skal referere, mens man vet at dette ikke er tilfelle.

De to egenskaper ved den fiktive innstilling, opphevelsen av restriksjoner og forlangende om at man skal "late som", er forbundet gjennom det velkjente begrepet "avstand". Kants begrep "desinteresserthet" og Coleridges "suspension of disbelief" er begge aspekter ved den kognitive distanse som litterær eller "på liksom" fiksjon forlanger.

(6) Den kognitive distanse som fiktive ytringer forlanger relaterer seg til de konvensjonelle fremgangsmåtene for litteraturtolkning.

En "på liksom" forteller presenterer, but fremsetter ikke, påstander. I motsetning hva populære teorier om dette sier, så behøver det ikke være noe element av å "late som" i det å fortelle, og det å fortelle er i seg selv heller ingen annen spesifikk ytringshandling. I fiktive ytringer styres oppmerksomheten mot påstandende selv, deres betydning og interne sammenheng, og bort fra de semantiske relasjoner referanse og sannhet. Dette var Frege's innsikt. Dette lar seg naturligvis forbinde med forlangende om kognitive distanse og er et utelukkende konvensjonelt trekk ved fiktive ytringer (det er det spillet som spilles). Å tro på en påstand "på liksom" er å sette til side spørsmålet om sannhet. Som vi har sett, fører denne refokuseringen av oppmerksomheten ikke med seg noen nye betingelser (syntaktiske eller semantiske) for selve påstandsinholdet.

Den kognitive distanse som "på liksom" holdningen fører med seg, har forbindelse med de konvensjonelle responser på litterær fiksjon. Et karakteristisk trekk ved den litterære respons er tematisk fortolkning, forsøket på å beskrive og ordne det litterære innhold gjennom tematiske begreper. Litterær tolkning eksemplifiserer skifte av fokus fra ytre relasjoner til indre sammenheng. Når man forsøker å forstå et litterært verk ved hjelp av litterær tolkning, benytter man seg utvilsomt av begreper som har ikke-litterær anvendelse. Men våre litteraturkritiske vurderinger tjener et formål -- som man kort kan beskrive som å konstruere

interne forbindelser -- som er helt forskjellig fra det formål som ikke-litterære vurderinger av verden tjener. Når vi beskriver Rosamund i *Middlemarch* som selvisk eller som uten fantasi, og dermed identifiserer et tema i romanen, så må vår vurdering sees primært som den setter opp forbindelser mellom og tilskriver betydninger til elementer av det fiktive innhold og bare sekundært oppfattes som de knytter romanpersonen til fakta i verden. Dette skiftet, fra ytre relasjoner til indre sammenheng, setter strenge grenser for alle forsøk på å se litterære fiksjonsverk som bærere av sannhet.

(7) Påstandsinnhold som fremsettes med fiktiv holdning har egenskaper som er analoge med ikke-ekstensjonalitet.

Den fiktive innstilling genererer noe som likner på en ikke-ekstensjonell kontekst. Jeg sier "likner" fordi det er en analogi som mangler noen av trekkene ved paradigmet. De vanlige prøver på ekstensjonalitet er (a) at ko-referensielle termer kan substiteres med hverandre *salva veritate*, og (b) reglene for eksistensiell generalisering er anvendbare (dvs. slutningen fra "a er F" til "noe er F"). Ytringer produsert med den fiktive innstilling tillater ikke alltid eksistensiell generalisering, særlig ikke når navn på fiktive personer er med (vi kan ikke slutte at Sherlock Holmes eksisterer fra den fiktive ytring av setningen "Sherlock Holmes løste saken"). Mer interessant er det at i en ytring som er framsatt med den fiktive innstilling, finner man en parallell til substitusjonssvikt *salva veritate*. Siden det ikke er snakk om sannhet i disse tilfellene, så la oss si at man ikke kan erstatte ko-referensielle termer med hverandre *salva fictione*. I korthet kan man si at en fortellings identitet ikke bevares hvis man erstatter ko-referensielle termer i setninger som ytres fiktivt (hvis setningen "Holmes bor i London" forekommer i en Sherlock Holmes fortelling, bevarer vi ikke fortellingen eller dens innhold dersom vi erstatter denne setningen med "Holmes bor i den byen hvor Mrs Thatcher bor"). Betingelsen for en fortellings identitet er uten tvil vanskelige å formulere eksakt, men anvendelsen av denne substitusjonstesten er klar nok. Vi kan legge merke til at ikke-ekstensjonalitet ikke er en egenskap ved alle fortellinger; filosofiske og vitenskapelige fortellinger, for eksempel, streber etter ekstensjonalitet.

Det faktum at fiktive ytringer er ikke-ekstensjonelle, har interessante følger for hva vi kan si om hva et fiktivt verk er om. Vårt eksempel antyder at det kan være galt å si til og med om Sherlock Holmes fortellingene at de er **om London** på samme måte som fullt gjennomsluktig (eller ekstensjonal) referanse. Det samme ville være sant om enhver "på liksom" fortelling som inneholdt navn på virkelige gjenstander. Denne observasjonen utgjør grunnlaget for den intuisjonen at vi trenger å postulere en fiktiv så vel som en virkelig "London" i visse "på liksom" sammenhenger. Kanskje dette simpelthen er et ytterligere uttrykk for kognitiv distanse. Imidlertid, fordi vi her snakker om *salva fictione*, ikke *salva veritate*, er jeg fortsatt tilbøyelig til å se på fenomenet som et trekk ved bruken snarere enn ved semantikken til en fiktiv ytring (og dermed tar jeg vare på utsagn (1)). "Om", slik det anvendes i forbindelse med fiksjonale begivenheter eller fiksjonale personer, er alltid ikke-ekstensjonelt. En historie er **om Sherlock Holmes** bare i den ikke-ekstensjonelle forstand at navnet "Sherlock Holmes" tillegges en betydning, eller en intensjon, i den aktuelle fortellingen.

(8) Påstandsinnehold som fremsettes med fiktiv innstilling er i sin natur aspektbundet.

Det er ikke så og si tilfeldig hvordan fiktive begivenheter beskrives i fortellingshandlinger. Begivenhetene er ikke bare presentert "gjennom en beskrivelse"; de **konstitueres** av beskrivelsen. Dette er hva jeg mener med at de er i sin natur aspektbundet. Dette er en videre konsekvens av ikke-ekstensjonaliteten av fiktivt innhold og mer generelt av den refokuseringen av oppmerksomheten fra referensielle relasjoner til betydning som forlanges av den fiktive innstilling. Ved å gi en fremtredende rolle i forklaringen av fiksjonalitet til fiktive ytringer og fortellings **handlinger** har jeg bundet meg til å gi en sterk **de dicto** forklaring av fiksjonale verdner. Fiksjonale verdner konstitueres gjennom de påstander som presenterer dem. Det er imidlertid mer ved disse påstandene enn simpelthen beskrivende innhold. Predikatene som forekommer i setningene som presenteres med fiktiv innstilling, vil ikke bare identifisere karakteristiske aspekter ved den verdnen, de begivenhetene og de personene som

beskrives, men vil også inkorporere holdninger, synspunkter, konsekvenser, allusjoner osv. Det sammensatte nettverk av aspekter og verdier i presentasjonen konstitueres i verkets verden.

I litterær fiksjon vil dette nettverket av aspekter og holdninger sette grenser for leserens tematiske tolkninger. Dette åpner for en videre kontekst for å beskrive hva et litterært verk er om. De tematiske begrepene som konstituerer en tolkning vil forbinde og generalisere de aspekter som ligger i det fiktive innhold. På det tematiske nivå vil alltid hva et litterært verk er om, være avhengig av en tolkning. Det er de tematiske begrepene i en tolkning som konstituerer verkets emne, det vil si, hva verket er om på det tematiske nivå. Det er imidlertid intet i denne fremstillingen av fiktivt innhold som gir grunnlag for å slutte at litterær fiksjon har bare en definitiv tolkning.

(9) Det faktum at innholdet av fiktive påstander er i sin natur aspektbundet har følger for de fiksjonale personers ontologi, i første rekke slik at de ikke kan oppfattes som individer eller gjenstander.

Vi har sett at predikater i setninger som presenteres med den fiktive innstilling bærer i seg evaluerende så vel som beskrivende konnotasjoner. Dette, synes det meg, er et sterkt argument mot det syn at fiksjonale personer er gjenstander eller individer (f.eks. individer i mulige, ikke-aktualiserte verdner). Fiksjonale personer identifiseres og karakteriseres gjennom det fiktive innhold. Gitt at innholdet nødvendigvis presenterer aspekter, synes vi å være tvunget til å konkludere at personene selv, i en eller annen forstand, er aspektive. Men det er vanskelig å akseptere at et aspekt, eller et synspunkt, kan være en iboende egenskap ved et individ. Jeg vil foreslå at vi, ontologisk sett, bør tenke på fiksjonale personer som intensjonale snarere enn ekstensjonale størrelser. De er ikke så meget individer som knipper av egenskaper: nettopp de egenskaper (beskrivende og evaluerende) som identifiseres gjennom det relevante sett med predikater i de setningene som fremsettes med den fiktive innstilling.

(10) Undersøkelsen av fiktive verdner består i å rekonstruere betydninger og ikke i å avdekke fakta i mulige verdner. Å lese fiksjoner, litterære og andre, innebærer blant annet, å

finne ut hva som er sant i fiksjonsverden. Dette kan synes å medføre resonnementer som er meget like de man foretar i den virkelige verden. Er ikke det å finne ut hva som hendte med Hamlet nokså likt det å finne ut hva som hendte med Hazlitt? Dersom man anlegger et *de re* syn på fiksjonale personer, som mulige men ikke aktualiserte individer, så blir disse to undersøkelserne sammenlikkbare. Imidlertid blir de svært forskjellige dersom man legger til grunn den *de dicto* fremstillingen som vi har fremsatt her. Begge fremstillingene aksepterer at man, når det gjelder fiksjon, må starte med de påstander som presenteres i det fiksjonale verk. Begge fremstillingene aksepterer også at det er mulig å trekke slutninger utover det eksplisitte innholdet av disse påstandene og at disse slutningene vil hvile på generell bakgrunnskunnskap. Men *de dicto* fremstillingen, til forskjell fra *de re* fremstillingen, hevder at denne videre undersøkelsen består i tolkning, dvs. rekonstruksjon av betydninger og mening, snarere enn en oppdagelse av fakta i mulige verdner. I det tilfelle hvor man har litterære fiksjoner, kan ikke ideen om 'hvordan en person er', eller til og med 'hva som hender med denne personen', spesifiseres uavhengig av de presise konnotasjoner ved de predikater som personene presenteres gjennom. Videre må disse predikatene tilskrives en mer generell betydning innen verket, ved hjelp av tematiske begrep av høyere orden, for å gi det fulle (aspektive) innholdet av verket. Det som er "sant i en fiksjonal verden", i den mest interessante forstand, er alltid sannhet relativt til en fortolkning. En leser trenger bokstavelig talt å gjøre verket forståelig, og han må, som et minimum, for eksempel, etablere fortellerens pålitelighet og synspunkt, før han kan gi en fremstilling av hva verket er "om".

Litterær fortolkning må følgelig sees som en forlengelse av den grunnleggende respons som all "på liksom" fiksjon forlanger, selvom det er en forlengelse som styres av videre konvensjoner og begreper. Begge typer respons innebærer kognitiv distanse til sannhet og referanse, rekonstruksjon av det fiktive innhold gjennom å etablere betydninger og indre sammenhenger, og identifisering av aspekter, beskrivende og evaluerende, som innholdet presenteres gjennom.

(Övers. från eng. av Stein Haugom Olsen)